

[Μελέτες]

Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι

Οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα της νέας ελληνικής

Βόρειες διάλεκτοι

1. Ιστορικά και γεωγραφικά στοιχεία κατανομής των διαλέκτων/ιδιωμάτων

Με τον όρο *βόρειες διάλεκτοι* (ή βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα) εννοείται η παραλλαγή της νέας ελληνικής που χρησιμοποιείται και ακούγεται από τη βόρεια ακτή του κορινθιακού κόλπου ως τα βόρεια σύνορα της ελληνικής επικράτειας, αλλά και σ' ένα τμήμα της Άνδρου και της Τήνου (εξαιρούνται ένα μικρό τμήμα της Μακεδονίας, αλλά και ο νομός Θεσπρωτίας). Γενικά, καλύπτουν το σύνολο σχεδόν του βόρειου ελληνικού ηπειρωτικού και νησιωτικού χώρου, από την Ήπειρο ως τη Μ. Ασία και από τη Στερεά Ελλάδα ως τη Μακεδονία (Συμεωνίδης 1977, 64). Η ίδια γλωσσική μορφή χρησιμοποιούνταν σε μερικές ελληνόφωνες περιοχές της σημερινής Τουρκίας, στα ΒΔ παράλια της Μικράς Ασίας, στο δυτικό μισό τμήμα της Ανατολικής Θράκης και σε μερικά σημεία των μικρασιατικών ακτών της Προποντίδας. Φυσικά αυτό ίσχυσε ως τη Μικρασιατική καταστροφή, όταν και πολλοί ξεριζωμένοι από τα παραπάνω μέρη εγκαταστάθηκαν σε διάφορα σημεία της ελληνικής επικράτειας.

2. Γλωσσική περιγραφή του διαλεκτικού συνόλου

Γενικά, τα βόρεια ιδιώματα είναι λιγότερο συντηρητικά από τα νότια στο λεξιλόγιο, στη μορφολογία και στον φωνηεντισμό, με εξαίρεση τις τροπές των συμφώνων, όπου τα νότια νεωτερίζουν.

2.1 Φωνητική-Φωνολογία

2.1.1 Ο βόρειος φωνηεντισμός

Η γενικά παραδεκτή διαίρεση των νεοελληνικών διαλέκτων σε βόρειες και νότιες οφείλεται στον Γ. Χατζιδάκι, ο οποίος πρώτος παρατήρησε τη διαφορά ως προς τον φωνηεντισμό ανάμεσά τους.

Τα ιδιώματα με βόρειο φωνηεντισμό παρουσιάζουν δύο βασικά φωνητικά φαινόμενα:

- α. Αποβολή του άτονων [i] και [u]: π.χ. *χέρ* (χέρι), *πηγάδ* (πηγάδι), *σκλη* (σκληλί), *τ' Χαρ* (του Χάρου), *στ' Λαμπ τς μυλ* (στου Λάμπου τους μύλους), *πλάον* (πουλάω), *δλεβ* (δουλεύει) κλπ. και
- β. *στένωση* των άτονων [e] (ε και αι) και [o] (ο και ω) σε [i] και [u] αντίστοιχα: π.χ. *φιγγάρ'* (φεγγάρι), *χουράφ'* (χωράφι).

Σε μεγάλο μέρος του βορειοελλαδικού χώρου η *πτώση* των άτονων [i] και [u] εμφανίζεται τόσο σε τελική θέση όσο και στο εσωτερικό της λέξης: π.χ. *πγαδ* (πηγάδι), *γρουν* (γουρούνι). Σ' αυτές τις περιπτώσεις γίνεται λόγος για «αυστηρού τύπου βόρεια ιδιώματα» (Κοντοσόπουλος 1994, 62). Κατά τον Συμεωνίδη (1977, 63) τα «αυστηρότερα βόρεια ιδιώματα» είναι αυτά στα οποία συναντούμε τόσο τη στένωση όσο και την αποβολή (σίγηση). Αντίθετα, στα λεγόμενα *ημιβόρεια* ιδιώματα εμφανίζεται μόνο η σίγηση των άτονων [i] και [u] ή σπανιότερα η στένωση (βλ. παρακάτω, ημιβόρεια ιδιώματα). Κατά τον Συμεωνίδη (1983), πάλι, εκτός από αυτά τα δύο φαινόμενα, πρέπει μάλλον να αναγνωριστεί και ένα τρίτο, χαρακτηριστικό των αυστηρών βόρειων ιδιωμάτων, φαινόμενο: η τροπή του αποβεβλημένου u στον ποιοτικά συγγενή του φθόγγο i, βλ. και παρακάτω, μορφολογία).

Επιμέρους διαφορές ανάλογα με το ιδίωμα

Ειδικότερα, τώρα, εντός του ευρύτερου χώρου που αναφέρθηκε στο πρώτο τμήμα και στον οποίο χρησιμοποιούνται τα εν λόγω ιδιώματα, εμφανίζονται επιμέρους διαφορές ανάλογα με την περιοχή, και όχι μόνο στα δύο αυτά φαινόμενα.

Έτσι, τόσο η στένωση όσο και η αποβολή δεν συντελούνται στον ίδιο βαθμό: η στένωση του [e] σε [i] μπορεί, ανάλογα με το ιδίωμα, να κυμαίνεται από ένα κλειστό [e] ως ένα τέλειο [i], όπως και του άτονου ο από ένα κλειστό ο ως ένα τέλειο υ. Έτσι, λ.χ. στην Άμφισσα τα άτονα e και ο προφέρονται ως κάτι το ενδιάμεσο, δηλ. ανάμεσα στα [e] και [i] (για το [e]) και ανάμεσα στα ο και υ (για το ο). Επίσης, στα αυστηρού τύπου βόρεια ιδιώματα κατά τη σίγηση αποβάλλονται όχι μόνο τα πρωτογενή άτονα [i] και [u], αλλά και τα (νόθα) [i] και [u] που προήλθαν από στένωση των [e] και [i] (βλ. και Συμεωνίδης 1977, 64). Επιπλέον, σε άλλα επιμέρους ιδιώματα το άτονο [i] της ίδιας λέξης αποβάλλεται, ενώ αλλού όχι (π.χ. για το 'πηγάδι', *πηγ'δ'* στην Κοζάνη, *b' γάδ'* στον Βελβεντό). Και ακόμη, υπάρχουν περιπτώσεις όπου μέσα σε ένα επιμέρους ιδίωμα το άτονο φωνήεν ανάμεσα στα ίδια σύμφωνα άλλοτε αποβάλλεται, κι άλλοτε όχι: π.χ. *θ'κός μ'* (*δικός μου*), αλλά *δικάζου* (Θαβώρης 2000, 68).

Σε μια προσπάθεια ερμηνείας των δύο αυτών βασικών φωνητικών φαινομένων, ο Χατζιδάκις διατύπωσε τη θεωρία (την οποία στη συνέχεια αποδέχτηκαν οι περισσότεροι ερευνητές) σύμφωνα με την οποία τα βόρεια ιδιώματα, εν αντιθέσει προς τα νότια, έχουν -μεταξύ άλλων- πολύ ισχυρό τονισμό των τονισμένων συλλαβών, πράγμα που έχει ως συνέπεια τη σε ευθεία αναλογία συστολή ή την πλήρη εξαφάνιση των άτονων συλλαβών. Απλώς οι επόμενοι ερευνητές αντικατέστησαν τον όρο του Χατζιδάκι *ισχυρός τονισμός* με τον όρο *δυναμικός τονισμός*. Ο Συμεωνίδης (1977, 63-71 για εκτενή ανάλυση), ωστόσο, έχει υποστηρίξει με πειστικό τρόπο ότι τα παραπάνω δεν ευσταθούν: σύμφωνα με τον ίδιο δεν υπάρχει διαφορά τονισμού ανάμεσα στα βόρεια και στα νότια ιδιώματα. Επίσης, κατά τα φαινόμενα της σίγησης και της κώφωσης προωθείται ολόκληρο το σύστημα των φωνηέντων προς τα εμπρός. Έτσι, εξοικονόμησε το σύστημα δύο άτονα φωνήεντα. Το ουσιώδες για τον Συμεωνίδη είναι ότι δεν τίθεται θέμα για το ποιο από τα δύο φαινόμενα (σίγηση ή κώφωση) προηγήθηκε, γιατί πρόκειται για μια ενιαία διαδικασία: εκδηλώνεται ταυτόχρονα ως κώφωση για τα άτονα [e] και [o] και ως αποβολή των άτονων [i] και [u]. Και ποιοτικά τα φαινόμενα αυτά υπαγορεύονται από μια ανάγκη οικονομίας στην άρθρωση (βλ. και Μαγουλάς 1977).

2.1.2 Σύμφωνα

- Συνέπειες της αποβολής των [i] και [u]

Η αποβολή των άτονων [i] και [u] δεν γίνεται παντού και πάντοτε στα βόρεια ιδιώματα: εξαρτάται κυρίως από το αν τα σύμφωνα που πρόκειται να συναντηθούν είναι ευκολοπρόφερτα ως σύμπλεγμα (βλ. και Θαβώρης 2000, 67).

Η συνάντηση συμφώνων από διαφορετικές συλλαβές που προκύπτει από την αποβολή παρέχει το έδαφος για νέες φωνητικές εξελίξεις μέσα στη λέξη: π.χ. *δικός/θικός* (*δικός*), *χαμλός/χαμπλός* (*χαμηλός*). Ακραίο παρεπόμενο αυτών αποτελεί η σύμπτωση κάποιες φορές διαφορετικών λέξεων σ' έναν τύπο: π.χ. το *φιστα* βόρεια ιδιώματα μπορεί να είναι *βουτώ* ή *φυτό* ή *φτύνω* ή *βοηθώ*. Επίσης σε μεγάλο τμήμα του ευρύτερου χώρου παρατηρείται ανάπτυξη ενός τ [t] στη θέση του άτονου μη τελικού *i* που αποβλήθηκε, π.χ. *μέλτσα* (*μέλισσα*), *θέλτσ* (*θέλεις*).

- Ουράνωση συμφώνων

Τα βόρεια ιδιώματα παρουσιάζουν πολύ έντονα το φαινόμενο της ουράνωσης συμφώνων μπροστά από το [i] και πιο σπάνια το [e] -κάτι που, κατά τον Συμεωνίδη, ακυρώνει τη θέση του Χατζιδάκι ότι είναι σπάνιες οι ουρανώσεις λόγω του ισχυρού -κατ' αυτόν- τονισμού των βόρειων ιδιωμάτων, με παραδείγματα κυρίως από την ουρανωμένη (παχειά) προφορά των [s z ts dz] ως [t̪ d̪] αντίστοιχα πριν από τονισμένο *i* ή άτονο που αποβλήθηκε, π.χ. *σήμερα* > *σήμερα*, *σιτάρι* > *στάρ*, *τσίχλα* > *τσίχλα*, *πικρούτσικος* > *πικρούτσικος*, *ζήτηση* > *ζήτσα*, *ζυμάρι* > *ζμαρ*, *τζίρος* > *τζίρους*, *τζιτζίκας* > *τζιτζίκας*. Ο Συμεωνίδης (1977, 66-68)

υποστηρίζει ότι η ουράνωση αυτή συμφώνων προ των μπροστινών [i] και [e] αποδεικνύει ότι και το σύστημα των συμφώνων των βόρειων ιδιωμάτων έχει προωθηθεί προς τα εμπρός.

Ουρανωμένα προφέρονται και τα τελικά (μετά την αποβολή του τελικού *i*) *κ*, *γ*, *χ*, *λ*, *ν*.

Άλλα φαινόμενα

- Προφορά των *σ*, *ζ*: Σε μεγάλο τμήμα του ευρύτερου χώρου το *σ* και *ζ* προφέρονται ως παχειά, όπως τα γαλλικά *ch* και *j*. Σε κάποιες περιοχές, όμως, το *σ* προφέρεται ως δασύ μόνο προ του ημιφώνου *ή* προ των *κ*, *τ*, *π* (π.χ. *ισύ/εσύ*, *σπίτ'/σπίτι*, *τράπεζα*).
- Τσιτακισμός: Ένα από τα χαρακτηριστικά της αιγαιακής νησιωτικής προφοράς είναι ο τσιτακισμός, δηλ. η προφορά του *κ* [k] ως *τσ* [ts] ή ως παχέος *τσ* [tɕ] μπροστά από τα φωνήεντα [e] και [i] (π.χ. στα ιδιώματα της Λέσβου).
- Προφορά του *λ* (και του *ν*). Το *λ* προφέρεται ως λαρυγγικό προ των [a o u] σε Ήπειρο, Μακεδονία και σε άλλες περιοχές της βόρειας Ελλάδας (πρβ. το *Ιου* αγγλικού *well*). Σε μερικά ιδιώματα το *λ* ακούγεται ως σύντομο [u], π.χ. *κασού* (*καλά*). Σε μη προσδιορισμένο, ακόμη, τμήμα του βόρειου ελληνικού χώρου, παρατηρείται ουράνωση των *λ* και *ν* (προφέρονται δηλαδή ως [i] και [i]) (ή *i* μπροστά από το [e], π.χ. *αλῆ* *εύρι* (*αλεύρι*), *λῆ* *έν* (*Ελένη*), ενώ στο ιδίωμα της Σαμοθράκης χαρακτηριστική είναι η αποβολή των *λ* και *ρ* (π.χ. *γάμματα* αντί *γράμματα*).
- Συνάντηση *ζ* [z] και *μ* [m]. Σε κάποιες περιοχές, όταν συναντώνται τα *ζ* και *μ* στο τέλος ονομάτων που λήγουν σε *ς* [s] και ακολουθούνται από το κτητικό *μου*, αναπτύσσεται αλλού ένα [u] και αλλού ένα [i]: π.χ. *ου πατέραζ-ου/ου πατέραζ-ι* (*ο πατέρας μου*), *ου θ' κόζ-ου/ου' θ'κόζ-ι* (*ο δικός μου*).

2.1.3. Άλλα φωνηεντικά και συμφωνικά φαινόμενα

Να αναφερθεί, τέλος, ότι άσχετα από το φαινόμενο της αποβολής, αλλαγές εμφανίζονται και σε αρχική θέση στη λέξη, είτε με φωνήεντα είτε με σύμφωνα:

- *Ατελής συνίζηση*: Στη Μακεδονία, στη Θεσσαλία και σε άλλες περιοχές της βόρειας Ελλάδας παρατηρείται ένα είδος ατελούς συνίζησης: το ημίφωνο *ι* προ τονιζόμενου [a] προφέρεται περίπου ως ανοιχτό [e], όταν προηγείται του *ι* σύμφωνο, και ιδίως [ɛ] ή [ɪ] (*ρ*, *λ*): π.χ. *παλαμαρῆ* (*παλαμαριά*), *αχλαδέ* (*αχλαδιά*).
- Αναπτύξεις φθόγγων
- Ανάπτυξη *γ* ή *γλ* σε μεσοφωνηεντική θέση στα ιδιώματα της Θράκης, π.χ., *τρίγλα* (*τρία*), *Τουρκίγλα* (*Τουρκία*) ή σε αρχική θέση πριν από φωνήεν στη Λέσβο, στην Ίμβρο, στη Σαμοθράκη και αλλού, π.χ. *γῆνας* (*ένας*).
- Ανάπτυξη ενός *α*- [a] σε αρχική θέση πολλών λέξεων στο ιδίωμα της Ίμβρου και αλλού, π.χ. *αγλήγουρα* (*γρήγορα*), *αχιλώνα* (*χελώνα*), *αραβδί* (*ραβδί*).
- Ανάπτυξη ενός [i] ανάμεσα σε σύμφωνα που συναποτελούν δυσκολοπρόφερτα συμπλέγματα στα ιδιώματα της Ίμβρου και της Λήμνου, π.χ. *Λαμπιργιά* (*Λαμπρή*) στη Λήμνο και *ζντέκιν'σσα* (*συντέκνισσα*) στην Ίμβρο.
- Αποβολές και τροπές αρχικών φθόγγων: π.χ., *ξουτιρικό* (*εξωτερικό*), *Έλυμπους* (*Ολυμπος*).

2.1.4. Τονισμός

Σε ορισμένες περιοχές (Αιτωλία, Θράκη, Λαγκαδάς) έχουμε παραβίαση του νόμου της τρισυλλαβίας της

κοινής νέας ελληνικής και τάση για οπισθοχωρητικό τονισμό με αποτέλεσμα ο κύριος τόνος να εμφανίζεται στην τέταρτη πριν τη λήγουσα συλλαβή, π.χ. *έφαγαμι* (φάγαμε), *έπιζαμι* (παίζαμε). Σε άλλες περιοχές έχουμε και ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου στην παραλήγουσα, π.χ. *έφαγάμι*, που σε κάποιες περιοχές (π.χ. δ. Μακεδονία) παραμένει ως ο κύριος τόνος.

2.2. Μορφολογία

Από τις μορφολογικές ιδιαιτερότητες των βορείων διαλέκτων αναφέρονται ενδεικτικά οι εξής:

α. Ο σχηματισμός του αρσενικού άρθρου

Βασικό μορφολογικό χαρακτηριστικό των βόρειων ιδιωμάτων είναι οι ιδιαιτερότητες στον σχηματισμό του αρσενικού άρθρου: αλλού, λόγω της στένωσης του [ο], εμφανίζεται με τη μορφή *ου* [u] (Στερεά Ελλάδα, βόρεια Εύβοια, Ήπειρος, δυτική Μακεδονία, π.χ. *ο Νίκος > ου Νίκους, ο παππούς > ου παππούς*), ή *η* [i] (κεντροανατολική Μακεδονία, Λέσβος, Θεσσαλία, π.χ. *η Νίκους, η παππούς*), ενώ αλλού παραλείπεται. Για την περίπτωση όπου ως άρθρο χρησιμοποιείται το *ιο* Συμεωνίδης έχει υποστηρίξει ότι αυτό οφείλεται σε τροπή του άτονου *ι* (*ου Νίκους*), που -μέσω του φαινομένου της αποβολής- έχει αποβληθεί, σε *ι*, γιατί, αν μετά την αποβολή του *ι* υπήρχε κενό, χωρίς να συμβεί κάποια τροπή, το σύστημα θα εμφάνιζε μια άναρθρη κατάσταση, κάτι που δεν έχουν ανεχτεί κατά τα φαινόμενα ποτέ τα βόρεια ιδιώματα. Και αυτή η τροπή, που δικαιολογείται και από άλλες παρατηρημένες τροπές του *ι* σε *ιστα* βόρεια αλλά και σε άλλα ιδιώματα, είναι το τρίτο φαινόμενο που -κατά τον Συμεωνίδη- πρέπει μάλλον να αποδοθεί στον ιδιαίτερο φωνηεντισμό των βόρειων ιδιωμάτων: πέραν, δηλαδή, της στένωσης των άτονων *ε* σε *ι* και *ο* σε *ι*, και της αποβολής των (πρωτογενών) άτονων *ικαι ι*, υφίσταται, κάτω από συνθήκες και περιστάσεις που το επιβάλλουν, η τροπή του (νόθου) άτονου *ι* σε *ι*, που δικαιολογεί την εμφάνιση σε κάποιες περιοχές του *ι* ως άρθρου και για το αρσενικό (βλ. εκτενέστερα Συμεωνίδης 1983). Σε σχέση πάντοτε με τις ιδιαιτερότητες του άρθρου, σε ορισμένες περιοχές χρησιμοποιείται το *ι* για τα προσηγορικά και το *ι* για τα κύρια ονόματα (μεταξύ άλλων στην Κοζάνη και στη Θεσσαλία, π.χ. *ου τσουμπάν'ς/η Νίκους*, αντί *ο τσουμπάνης/ο Νίκος*).

β. Υποκορισμός

Ιδιαίτερος στα βόρεια ιδιώματα είναι ο υποκορισμός και τα μέσα με τα οποία συντελείται: στην κεντροανατολική Μακεδονία και στη Θράκη η υποκοριστική κατάληξη για τα ουδέτερα είναι κυρίως *-ούδ'* (θελ. *-ούδα*), π.χ. *πιδούδ'-πιδούδα* 'παιδάκι'. Στη Λέσβο, και πιο λίγο στη Λήμνο, παρατηρείται η κατάληξη *-έλ'*, π.χ. *κουρ'τσέλ'* 'κοριτσάκι' (θελ. *-ούδα*), ενώ στη δυτική Μακεδονία και στην περιοχή της Λάρισας η κατάληξη *-ούλ'* (π.χ. *κουρ'τσούλ'*).

γ. Η γενική

Στη Μακεδονία, τη Θράκη, τη Θεσσαλία και τις βόρειες Σποράδες η γενική ενικού έχει δώσει τη θέση της στην προθετική φράση/σύνταγμα *από+ αιτιατική*, π.χ. *απ' τ'ς λαγοί* (των λαγών), ενώ η γενική πληθυντικού των δευτερόκλιτων, εντελώς ιδιόμορφα, σχηματίζεται σε *-ιούν* στη Λέσβο, π.χ. *ντουν ανθρωπιουν* (των ανθρώπων).

δ. Ιδιαίτεροι ρηματικοί σχηματισμοί

- Οι ενεργητικοί αόριστοι των ρημάτων λήγουν σε *-κα* αντί *-σα* της κοινής νεοελληνικής στην Ήπειρο, τη Θράκη, την Καστοριά κ.α., π.χ. *εχτύπηκα* (χτύπησα).
- Οι ενεργητικοί παρατατικοί και αόριστοι στην Ήπειρο και σε περιοχές της Θεσσαλίας και της δυτικής Μακεδονίας λήγουν σε *-μαν* στο α' πληθ. και σε *-ταν* στο β'. πληθ., π.χ. *τρώγαμαν, καίκαταν*.
- Στη Μακεδονία αλλά και σε άλλες περιοχές της βόρειας Ελλάδας τα πρώην περισπώμενα ρήματα

εμφανίζονται συνηρημένα: π.χ. *τραγ'δῶ* (*τραγουδάω*), κάτι που δεν παρατηρείται σε περιοχές που γειτνιάζουν με την Ήπειρο και τη Θεσσαλία.

2.3 Σύνταξη

Ένα βασικό συντακτικό χαρακτηριστικό των βορείων διαλέκτων (όπως και των μικρασιατικών) είναι η σύνταξη με αιτιατική των ρημάτων που συντάσσονται με γενική στην κοινή νέα ελληνική: π.χ. *σι λέου, σι κάνου, θα τον πω* κλπ. Πρόκειται για εξέχον χαρακτηριστικό που διατηρείται σε μεγάλο βαθμό ακόμη και επηρεάζει τις στάσεις και κρίσεις που διατυπώνονται απέναντι στις βόρειες διαλέκτους και τους ομιλητές τους.

2.4 Λεξιλόγιο

Η αποβολή των άτονων φωνηέντων επηρεάζει μορφικά πολύ μεγάλο μέρος του λεξιλογίου που εμφανίζεται έτσι με τύπους που διαφέρουν σημαντικά από την κοινή νέα ελληνική (πράγμα που ισχύει και για τις λόγιες και αρχαϊκές εκφράσεις της κοινής νεοελληνικής (Θαβώρης 2000, 67). Σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, η αναγνώριση των λέξεων της κοινής στις οποίες αντιστοιχούν οι ιδιωματικές είναι δύσκολη - κάποτε μάλιστα σε μεγάλο βαθμό: *αρχάλ'ζι* (*ροχάλιζε*), *τ'ς μέτσιν* (*τους μέθυσε*). Βέβαια στα βόρεια ιδιώματα, όπως βέβαια και σε κάθε ιδίωμα, χρησιμοποιούνται και άλλες λέξεις πέραν αυτών της κοινής νεοελληνικής: άλλες τοπικής εμβέλειας, άλλες ξενικής προέλευσης, και άλλες από προγενέστερες φάσεις της ελληνικής (λιγότερες, ωστόσο, από ό,τι στα νότια ιδιώματα), που συνιστούν *διαλεκτικούς ή ιδιωματικούς αρχαϊσμούς* (βλ. Θαβώρης 2000). Τα βόρεια ιδιώματα, με το πλήθος αυτό των λέξεων, επηρεάζουν και την κοινή νεοελληνική. Αλλά και αντίστροφα, έχουν κι αυτά επηρεαστεί -σε όλα, βέβαια, τα επίπεδα-, από την τελευταία, αφού οι κάτοικοι των αντίστοιχων περιοχών ήρθαν σε επαφή με πολλούς τρόπους και μέσα (συγκοινωνίες, τεχνολογία κ.ά.) με τις περιοχές που αποτελούν κέντρα εξελίξεων στην ελληνική επικράτεια (βλ. και Θαβώρης όπ.π.).

2.5 Ημιβόρεια ιδιώματα

Έτσι ονομάζονται τα ιδιώματα που: είτε -συνηθέστερα- εμφανίζουν το φαινόμενο της αποβολής του άτονου τελικού [i] και συχνά των άτονων [i] και [u] μέσα στη λέξη (Κοντοσόπουλος 1994, 69), αλλά όχι τη στένωση, είτε -σπανιότερα- μόνο τη στένωση, όπως π.χ. το ιδίωμα της Νάουσας (Κοντοσόπουλος 1983, 128). Ημιβόρεια είναι τα ιδιώματα της Σκύρου, της Μυκόνου, της Καστοριάς, της Λευκάδας, του ανατολικού τμήματος της Ανατολικής Θράκης, αλλά και τα ιδιώματα των χωριών Λεύκες (Πάρος), Βούρμπιανη (νομού Ιωαννίνων), μερικών χωριών έξω από την Πρέβεζα και της Αρτάκης (Προποντίδα). Παρακάτω επισημαίνονται κάποια μόνο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μερικών ημιβόρειων ιδιωμάτων

- *Ιδίωμα της Σκύρου*: τροπή της κατάληξης -ος των ονομάτων σε -ες, π.χ. *ο άντζελες* (*ο άγγελος*). Επίσης, τσιτακισμός (το *κ* [k] προφέρεται ως *τσ* [ts] μπροστά από [e] και [i], π.χ. *τσαι* (*και*)). Το ιδίωμα της Σκύρου ανήκει στον χώρο του *είντα* (τι).

- *Ιδίωμα της Μυκόνου*: Δασύς τσιτακισμός (το *κ* [k] προφέρεται ως παχύ *τσ* [tʃ] και το *g* ως παχύ *τζ* [dʒ]). Χρήση της κατάληξης -ξα αντί -σα της κοινής στους ρηματικούς τύπους αορίστου και μέλλοντα (π.χ. *να σε ρωτήξω κάτι*;). Συντακτικές δομές όπου η άτονη αντωνυμία-αντικείμενο (εγκλιτικό) τοποθετείται μετά το ρήμα (π.χ. *δεν έχομέ τις* αντί *δεν τις έχουμέ*).

- *Ιδίωμα Ανατολικής Θράκης*: Ανάπτυξη ενός *γ* μπροστά από φωνήεν σε αρχική θέση, π.χ. *γνήρε* (βρήκε). Χρήση της προσωπικής αντωνυμίας *τις* αντί *τους* στην αιτιατική για το αρσενικό, π.χ. *τίς στόχ'σα* (*τους ξέχασα*). Τροπή της κατάληξης -νε του *γ'* πληθ. σε -να, π.χ. *εκάνανα* (*εκάνανε*). Προφορά των *b, d, g* χωρίς έρρινο στοιχείο.

- *Ιδίωμα Αρτάκης*: Αρσενικό άρθρο *ε* αντί *ο* και υποκορισμός με την κατάληξη -έρ.

- *Ιδίωμα του Λιβισιού* (πολλές ιδιομορφίες): Στένωση του άτονου [e] σε [i], και του άτονου [o] σε [u], ενώ δεν αποβάλλεται το άτονο [i]. Τα οξύτονα ουσιαστικά σε -ός λήγουν σε -έ, π.χ. *η αγιασμ-έ* (*ο αγιασμός*).

Τροπή του αρχικού *α-* σε *ε-* στους παρελθοντικούς χρόνους, π.χ. *έκουσα* (άκουσα). Κατάληξη *-άδοι* στον πληθυντικό ουσιαστικών σε *-άς* και *-ής*, π.χ. *αφεντάδοι* (αφέντες).

3. Σύγχρονη κοινωνιογλωσσική κατάσταση

Λόγω των εξωγλωσσικών παραγόντων που αναφέρθηκαν (κυρίως των συγκοινωνιών και της ανάπτυξης των νέων τεχνολογιών) οι κάτοικοι όλων των περιοχών της βόρειας και ηπειρωτικής Ελλάδας έχουν πλέον πολύ περισσότερες επαφές με ανθρώπους που διαμένουν, εργάζονται ή κυκλοφορούν στις κεντρικές περιοχές της χώρας. Έτσι, είναι λογικό τα ιδιώματα με την πάροδο των χρόνων να συρρικνώνονται χάνοντας πολλές από τις ιδιαιτερότητές τους επηρεαζόμενα όλο και πιο πολύ από την κοινή νεοελληνική, σε όλα τα επίπεδα. Η συνήθης περίπτωση για τους κατοίκους των «ιδιοματικών» περιοχών πλέον, είναι η χρήση της κοινής νεοελληνικής σε μεγάλο βαθμό στην ομιλία, αλλά χρωματισμένης απλώς με κάποια ιδιοματικά στοιχεία (κυρίως φωνολογικά).

Νάσος Κατσώχης

Βιβλιογραφία

1. ΘΑΒΩΡΗΣ, Α. Ι. 2000. Ιδιοματικοί αρχαϊσμοί και ιδιοματικά γλωσσάρια -αναφορά στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα. Στο *Νεοελληνική Διαλεκτολογία, Πρακτικά τρίτου διεθνούς συνεδρίου νεοελληνικής διαλεκτολογίας* (20-23 Οκτωβρίου 1998, Κάλυμνος), 3ος τόμ. Αθήνα: Κέντρο Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού.
2. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ν.Γ. 1983. Μακεδονικά γλωσσογεωγραφικά. Στο *Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του βορειοελλαδικού χώρου* (Καστοριά, 13-15 Απριλίου 1978), 127-132. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
3. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ν.Γ. 1994. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*. 2η έκδ. Αθήνα.
4. ΜΑΓΟΥΛΑΣ, Γ.Γ. 1977. Δομολογική θεώρησι του φωνηεντισμού των βορείων ιδιωμάτων. Στο *Α' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου: Ήπειρος-Μακεδονία-Θράκη* (28-30 Απριλίου 1976), 31-36. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
5. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ, Χ. Π. 1977. Παρατηρήσεις στα κύρια χαρακτηριστικά των βορείων νεοελληνικών ιδιωμάτων. Στο *Α' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου: Ήπειρος-Μακεδονία-Θράκη* (28-30 Απριλίου 1976), 63-71. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
6. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ, Χ. Π. 1983. Το άρθρο *ι* των βορείων νεοελληνικών ιδιωμάτων. Στο *Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του βορειοελλαδικού χώρου* (Καστοριά, 13-15 Απριλίου 1978), 329-343. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
7. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ, Γ. Ν. 1905. *Μεσαιωνικά και νέα ελληνικά* (MNE). 1ος τόμ. Αθήναι.